

POETINS RECHTBANK

POETINS RECHTBANK

Proteststemmen uit
een autoritaire staat

Ellen Rutten

Nina Targan Mouravi

Yegor Osipov-Gipsh

Lennard van Uffelen

Thalia Verkade

Nieuw Amsterdam

© 2018 toespraken bij de auteurs

© 2018 Ellen Rutten, Nina Targan Mouravi, Yegor Osipov-Gipsh,
Lennard van Uffelen, Thalia Verkade

© 2018 Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Hein Aalders

Register Yulia Knol

Ontwerp omslag Philip Stroomberg

Ontwerp binnenwerk Yulia Knol

Omslagfoto V Magazine

Foto's binnenwerk Wikimedia Commons

NUR 686

ISBN 978 90 468 2331 6

www.nieuwamsterdam.nl

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten op de afbeeldingen in dit boek te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Inhoud

Protest in de Russische rechtbank: 1917 tot nu 7

Yegor Osipov-Gipsh en Ellen Rutten

Pussy Riot

‘Vervolgd zijn we, niet verlaten’ 27

Pjotr Pavlenski

‘Terrorisme’ 55

Michail Chodorkovski

‘De geschiedenis zet alles op z’n plaats’
en ‘Mijn geloof is mijn leven waard’ 59

Aleksej Navalny

‘Tafelstaarders’ 73

Aleksandr Sokolov

‘Wie zijn hier de echte extremisten?’ 83

Nadija Savtsjenko

‘Hier staat mijn leven op het spel’ 101

Oleg Sentsov

‘Minstrelen van het bewind’ 107

Stanislav Klych	
‘Ik kan ook gedichten voordragen’	113
Roeslan Sokolovski	
‘Ik ben misschien een idioot, maar zeker geen extremist’	119
Ilja Farber	
‘Op deze stoomwals zit geen achteruit’	127
Stepan Zimin	
‘Ik heb geen hoop op waarheidsvinding’	137
Ildar Dadin	
‘Tsjekistische Kremlinjunta’	141
Michail Kosenko	
‘De machthebbers denken dat zij zelf de wet zijn’	147
De Russische rechtbank in de praktijk	153
Thalia Verkade	
Verantwoording en dankwoord	159
Noten	161
Register	169

Protest in de Russische rechtbank: 1917 tot nu

Yegor Osipov-Gipsh en Ellen Rutten

Het zou natuurlijk beter zijn als dit boek niet nodig was geweest. Als Russische burgers geen pleidooien achter tralies hoefden te houden, voor hun eigen gelijk en tegen verzonnen verdachtmakingen. Als er geen onwettige vonnissen waren uitgesproken. Als activisten en Poetincritici hun zorgen niet zagen toenemen. Als er geen kunstenaars en kritische burgers voor hun werk werden vervolgd. En als hun toespraken uit de rechtszaal niet bestonden.

Helaas is het tegendeel het geval. Politpressing.org is een Russische website waarop gegevens zijn verzameld van verschillende mensenrechtenorganisaties. Volgens deze site speelden in Rusland alleen in 2016 al 379 zaken die verband hadden met politieke vervolging. Terwijl het onderzoek loopt, zitten de meeste beschuldigten hun voorarrest uit in de politiecel. Dit aantal is meer dan twee keer zo hoog als in 2012, het jaar waarin het Kremlin na massale burgerprotesten het maatschappelijk middenveld en de rechtsstaat begon te ontmantelen.

De meeste processen met een politieke achtergrond vinden plaats in Moskou. Maar ze komen ook voor in de republieken Basjkortostan en Tatarstan, in Sint-Petersburg en op de Krim, waar de Russische autoriteiten de leiding hebben sinds de bezetting van het schiereiland in 2014. De meeste rechtszaken

eindigen in gevangenisstraffen tot een jaar, maar straffen kunnen oplopen tot twintig jaar.

In iedere strafzaak heeft de verdachte volgens de wet recht op een zogenoemd ‘laatste woord’, een in de rechtbank uitgesproken reactie op de aanklacht. Dit laatste woord is vaak de enige mogelijkheid voor vervolgd en om vrijuit te spreken over hun vervolging, zonder onderbrekingen. Dat laatste is bijzonder: op Russische sociale media is enige ruimte voor kritisch debat, maar in de veelbekeken propagandashows op televisie worden gasten die kritische vragen stellen, bijvoorbeeld over Ruslands rol in de oorlogen in Oekraïne en Syrië, stelselmatig geïnterrumped.

Ook bijzonder is dat de toespraken regelmatig hun weg naar de pers vinden. Wanneer zaken publieke aandacht trekken, publiceren onafhankelijke media de volledige teksten van de toespraken. De laatste jaren zijn ze ook integraal veel op YouTube terug te zien.

Het laatste woord biedt verdachten dus een eenmalige gelegenheid om publiekelijk hun artistieke of politieke standpunten te delen, om hun kritiek op het regime toe te lichten, of om simpelweg naleving van de wet te eisen.

Van tsaar tot Stalin

De rechtszaal als tribune: die traditie gaat terug tot het Rusland van de tsaren. In hun toespraken in de rechtszaal verspreidden revolutionaire activisten meningen die de tsaristische censuur elders zou blokkeren. Toen de bolsjewieken de macht grepen, werd het bestaande rechtssysteem afgeschaft. In het nieuwe systeem bleef de mogelijkheid bestaan om een laatste woord uit te spreken, maar de waarde van zo’n toespraak was miniem in een wereld waarin speciale *revtriboenaly* of revolutionaire rechtbanken elke dag duizenden zaken

behandelden. De revtriboenaly baseerden zich niet op de wet – het eerste Wetboek van Strafrecht van de Sovjet-Unie kwam pas in 1922 tot stand – maar op bolsjewistische decreten. De tijd van tirannie en wetteloosheid die aanbrak staat bekend als de Rode Terreur. Tot haar slachtoffers hoorde de jonge officier Valentin Sjeremetjev, die in april 1918 voor het revtriboenal werd gesleept. Hij had Lenins bevel genegeerd om zijn epauletten, een symbool van het tsaristische leger, te verwijderen. ‘Ik ben overal op voorbereid, of ik nu tot de doodstraf word veroordeeld of naar de gevangenis word gestuurd. Maar van Rusland heb ik altijd gehouden. Ik houd van Rusland en ben bereid ervoor te sterven,’ zei Sjeremetjev in zijn toespraak. Hij werd veroordeeld tot zeventien jaar dwangarbeid.

Tijdens de Rode Terreur was zeventien jaar een milde straf. Een minder mild vonnis trof de metropoliet Veniamin, die in 1922 terechtstond in een van de vele religieus gemotiveerde rechtszaken in Sovjet-Rusland. Hij zou het onteigenen van kerkelijk bezit door de staat hebben tegengewerkt. Veniamin bepleitte zijn onschuld en was, zo vertelde hij de rechter, ‘vrolijk en rustig als altijd. Christus is ons leven, licht en onze rust. Met Hem is het altijd en overal goed.’ Veniamin kreeg de doodstraf.

Ook in de jaren twintig en dertig, toen de beruchte Stalin-processen plaatsvonden, hield het instituut van het laatste woord stand. Tijdens het hoogtepunt van Stalins terreur werden rechtszaken regelmatig ingezet om potentieel gevaarlijke partijleden uit te schakelen. In 1938 begon het zogeheten Proces van de Eenentwintig. Verdachten in dit proces waren onder anderen de voormalige leiders van de Communistische Internationale en de NKVD, de veiligheidsdienst die de voorloper was van de geduchte KGB. De veroordeelden wisten dat ze geëxecuteerd zouden worden, maar weerlegden de aan-

klachten in veel gevallen niet. Sommige verdachten bekenden in hysterische bewoordingen allerlei misdaden die ze nooit begaan hadden. 'Ik heb slechts één wens,' zo verzekerde Grigori Grynko, minister van Financiën in de Sovjet-Unie van 1930 tot 1937, zijn toehoorders. 'Ik wil de laatste dagen en uren van mijn leven niet doorbrengen als vijand in gevangenschap van de Sovjetmacht of als zwaar gestraft verrader van het moederland, maar als berouwvol burger van de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken.'

Grynko's laatste woord is meer dan een individuele wanhoopsdaad. Het laat zien hoe een totalitair systeem de mogelijkheid van individuen om kritisch te denken havent. Van de eenentwintig aangeklaagden werden er achttien geëxecuteerd.

Ook hun beulen gingen trouwens niet vrijuit. Tijdens de Stalinterreur tekende Nikolaj Jezjov als hoofd van de veiligheidsdienst voor de executies van Grynko en zijn medeveroordeelden. In 1940 moest hij er zelf aan geloven. 'De bloed-dorstige dwerg', zoals een bijnaam van Jezjov luidde, zou zijn executie huilend hebben ondergaan. Toch bleef hij het regime in zijn laatste woord even hondstrouw als Grynko en de velen die hem voorgingen. 'Ik heb het land van 14.000 tsjekisten gezuiverd,'¹ zei Jezjov niet zonder trots. 'Mijn fout is dat ik er te weinig heb weggezuiverd.'

Na Stalin

Na de dood van Stalin in 1953 herkregen woorden hun waarde. Onder het bewind van Nikita Chroesjtsjov, dat de geschiedenis inging als de Dooi, luwde de censuur. Miljoenen gevangenen – hoewel lang niet alle – verlieten de Goelagwerkkampen. De verhoudingen met het Westen versoepelden. Intussen groeide een nieuwe generatie jongeren op, die kritischer op de Stalinterreur terugkeek dan hun ouders. Toen Chroesjtsjov in 1964

moest aftreden, vreesden jongeren de terugkeer van terreur. Een kritische voorhoede kwam in actie voor mensenrechten in de Sovjet-Unie en tegen juridische willekeur en politiek gekleurde veroordelingen. Het was in die tijd, in 1968, dat de Russische dichter en bard Joeli Kim zijn 'Advocatenwals', hier vrij vertaald door Nina Targan Mouravi, schreef. In deze aanklacht tegen juridisch wanbeleid zingt Kim:

Wat heeft het voor zin om te pleiten,
Het helpt ook niet als je volhardt:
De rechtbank heeft lak aan de feiten
En wit is bij voorbaat al zwart.

Bewijslast is lucht en de praatjes
Pro forma: ze hebben je klem.
Het vonnis staat vast, ze zijn maatjes,
De rechtbank heult met het OM.

Die aanklacht, die moet je maar slikken.
Wat staat er op kunstmokkel? Acht?
Gewoon op vermindering mikken,
Zorg sec dat de eis wordt verzacht.

Toch vechten we, fel en verbeteren.
Het onrecht wordt weer getrotseerd,
Een pop voor een rechter versleten,
Een machthebber gecorrigeerd.

Die rechters, ze hebben gezinnen.
Vermoeid... serieus... middelbaar...
Een mens zoals ik, geen machine.
Dan luister je toch naar elkaar?!

Men weet: laster is uit den boze.
Men ziet: de bewijzen zijn fake.
En laat, zonder blikken of blozen,
De medemens weer in de steek.

Oi, licht in het hopeloos duister,
Het eerbare Russische woord!
Niets deugt maar verstom niet, ik luister,
Klink tot in de eeuwigheid voort!

Kim wordt wel gerekend tot de ‘dissidenten’, een groep die niet zelden wordt voorgesteld als een eenvormige gemeenschap. In werkelijkheid bracht de dissidentenbeweging uiteenlopende groepen samen, van Russische nationalisten tot democraten, van Joden die het recht bevochten om naar Israël te emigreren tot communisten die geloofden dat de Sovjet-Unie hun ideologie had verkwanseld. Uiteraard werden al deze groepen vervolgd. En uiteraard deelden ze regelmatig hun kijk op het Sovjetregime vanuit de rechtszaal. Vladimir Boekovski had er in 1967 al drie jaar in een psychiatrische kliniek op zitten. En hij niet alleen: de Sovjetautoriteiten lieten dissidenten op basis van valse diagnoses, zoals ‘voortsluipende schizofrenie’, gedwongen opnemen en verdoven met drugsinjecties. De schrijver was dit keer – het betrof zijn derde vervolging – gearresteerd voor het organiseren van een demonstratie ter ondersteuning van andere veroordeelde dissidenten. De kritiek die Boekovski in de rechtszaal op het Sovjetregime leverde was zo scherp dat de aanklager uitriep: ‘Er wordt hier een nieuw misdrijf begaan!’ Hij werd veroordeeld tot drie jaar strafkolonie.

Niet alle dissidenten gebruikten het laatste woord om hun politieke standpunten te verspreiden. Op 25 augustus 1968

werden acht activisten opgepakt op het Rode Plein. Ze droegen spandoeken tegen de Sovjetinvasie van Tsjechoslowakije, waaronder een spandoek met de tekst: VOOR ONZE VRIJHEID EN DE UWE! Een van hen, Larisa Bogoraz, pleitte in haar toespraak niet voor haar politieke gelijk, maar voor sociaal engagement: 'Zwijgen betekende voor mij het goedkeuren van gebeurtenissen die ik niet goedkeur. Zwijgen betekende voor mij instemmen. Ik beschouw mijn beeld van de gebeurtenissen niet als het enige juiste, maar voor mij was het de enige mogelijke beslissing.' Ze kreeg vier jaar ballingschap.

Ook Iosif Brodski ging het niet om politiek toen hij in 1964 in de rechtszaal moest verschijnen op verdenking van 'sociaal parasitisme'. In een kafkaësk procesverslag vraagt Brodski's strenge rechter ('Ga eens netjes staan! Geef behoorlijk antwoord!') zich af wat de schrijver van 'zogenaamde gedichten' nu eigenlijk voor werk heeft verzet 'voor zijn land'. Brodski antwoordt: 'Ik schreef gedichten. Dat is mijn werk. [...] Ik geloof dat datgene wat ik schreef de mensen zal dienen, niet alleen nu maar ook de volgende generaties.' Hij kreeg vijf jaar strafkamp, al werd die veroordeling na anderhalf jaar opgeheven en brachten Brodski's 'zogenaamde gedichten' hem uiteindelijk een 'Nobelletje', zijn koosnaam voor de Nobelprijs voor de Literatuur.

Terwijl Russische burgers als Bogoraz en Brodski opkwamen voor vrijheid binnen de Sovjet-Unie, vochten sommige etnische minderheden voor bevrijding van de Sovjet-Unie, die voor hen vooral een bezetter was. Veel Oekraïners en Balten weigerden zichzelf als Sovjetburgers te beschouwen. Ze zagen zichzelf als krijgsgevangenen, en dissidentie was voor hen de voortzetting van de gewapende strijd tegen de agressor. Een van hen was Vjatsjeslav Tsjornovil, een Oekraïense dissident. Hij werd in 1967 voor de rechter gesleept en gevan-

gingezet voor een boekpublicatie over de Oekraïense intelligentsia van zijn tijd. In zijn toespraak speelde hij met Lenins woorden over de vriendschap tussen volkeren in een toespraak die ook in Poetins Rusland nog controverser zou opwekken. De vriendschap waar Lenin van droomde, zo merkte Tsjornovil fijntjes op, moest 'natuurlijk wel een vriendschap tussen gelijkwaardige volkeren' zijn.

Tsjornovil was vooral bekend onder lokale intellectuelen, maar dissidenten trokken ook veel buitenlandse aandacht, met name als ze populair waren in intellectuele of academische kringen. Royale belangstelling over de grens trok bijvoorbeeld natuurkundige Natan Sjaranski. Hij leidde de strijd voor Russische Joden om naar Israël te mogen emigreren en bracht daarvoor negen jaar in de gevangenis door. Aan Sjaranski danken we een van de meest anti-institutionele laatste woorden in de Russische geschiedenis. Toen hij in 1977 terechtstond voor verraad en spionage, benadrukte hij in zijn speech: 'Tot dit hof, dat verplicht is tot het uitspreken van een vooraf vastgestelde straf, heb ik niets te zeggen.'

De Sovjetprocessen die in het Westen het meeste stof deden opwaaien waren zaken tegen dichters en schrijvers. Kritische intellectuelen in Europa en Amerika, onder wie ook leden van plaatselijke communistische partijen, reageerden met actieve steun voor de vervolgte Sovjetkunstenaars. In 1965 werden Andrej Sinjavski en Joeli Daniël (de echtgenoot van de al genoemde Larisa Bogoraz) gearresteerd naar aanleiding van illegaal verspreide literaire teksten. In hun werk leverden ze satirische kritiek op Stalin en op het Sovjetregime. De aanklacht luidde: anti-Sovjetagitatie en -propaganda. De rechtszaak tegen de auteurs, die wereldwijd gevolgd werd, duurde drie dagen. Beiden maakten van de mogelijkheid gebruik om hun kijk op de zaak te delen in een laatste

woord. En beiden riepen de rechters op om literatuur en werkelijkheid niet met elkaar te verwarren. 'Ik ben niet van plan,' zo legde Sinjavski uit in zijn toespraak, 'om verzinsels uit te gaan leggen of te onderbouwen... dat heeft geen zin. Ik wil alleen een paar basale argumenten met betrekking tot literatuur in herinnering roepen. Het eerste wat je leert als je literatuur gaat bestuderen: een woord is geen daad, maar een woord. Een kunstzinnig beeld is subjectief en de auteur staat niet gelijk aan de held. Het gaat hier om letters, en wij hebben geprobeerd om daarover te praten. Maar de aanklagers blijven dat idee koppig als verzinsel afdoen, als een poging tot misleiding.' Sinjavski vroeg de rechtbank niet om begrip of strafvermindering. Hij werd veroordeeld tot zeven jaar strafkamp. Daniël tot vijf.

In 1966 slaagde journalist en dichter Aleksandr Ginzboerg erin het *Witboek over het Daniël-Sinjavskiproces* over de grens en in samizdat (ofwel in een clandestiene uitgave) te publiceren. Deze 427 pagina's tellende compilatie bevat steunbrieven aan Daniël en Sinjavski van intellectuelen uit het Westen en de Sovjet-Unie, artikelen in Europese en Russische kranten, en de volledige transcriptie van de hoorzittingen, inclusief de laatste woorden van de veroordeelden. Het *Witboek*, hoe klein de oplage ook was, is een klein wonder in de geschiedenis van het laatste woord in Sovjet-Rusland. Vaak genoeg vulden de autoriteiten de rechtszaal met 'bezorgd publiek', zodat vrienden en familieleden van de aangeklaagden geen ruimte kregen om het laatste woord op te tekenen. Veel toespraken die we kennen uit de late Sovjetjaren zijn dan ook gereconstrueerd op basis van herinnering, en maar weinig toespraken werden gepubliceerd.

Poetins Rusland

De veroordeling van Sinjavski en Daniël ligt intussen zo'n vijftig jaar achter ons. De Sovjet-Unie is niet meer. En de Russische autoriteiten proberen niet langer de hearts and minds van burgers te controleren. Maar de verregaande vrijheid van de perestrojkajaren hield evenmin stand en ook het *laissez-faire* van Jeltsins regeerperiode faalde als duurzaam alternatief voor de Sovjetdictatuur. Onder Poetin zijn persvrijheid en mensenrechten opnieuw in het gedrang, en Rusland kent opnieuw onrechtmatige burgerveroordelingen. Rechters lappen de wet aan hun laars, vonnissen zijn politiek (of gewoon slordig) gemotiveerd, en op sommige punten is het Russische rechtssysteem in strijd met mensenrechten.

Ook activisten en demonstranten die tegen politiek getinte rechtszaken protesteren hebben het opnieuw moeilijk. Ja, zij hebben nieuwe massamedia tot hun beschikking, maar in Rusland is de kracht van Facebook en andere sociale media beperkt. In 2016 gebruikte zo'n 70 procent van de Russen internet, en binnen die groep heeft maar een beperkt percentage toegang tot kritische nieuwsmedia. Veel Russen kennen die kritische media simpelweg niet of willen ze niet leren kennen. De overheid bemoeilijkt toegang door vijandige overnames, het blokkeren van sites en door negatieve beeldvorming over onafhankelijke media via bijvoorbeeld staatstelevisie.

Internationale media die aandacht vragen voor de vele illegaal gearresteerden hebben al even beperkte invloed. Zij kunnen zich maar op een paar zaken concentreren.

Proteststemmen uit Poetins rechtbank

Poetins rechtbank is bedoeld als inhaalslag. Dit boek laat vijftien invloedrijke Russische proteststemmen rechtstreeks uit de rechtbank klinken. Zij maken, net als hun voorgangers in

de tsaristische en Sovjetjaren, van het laatste woord een subtiel en soms regelrecht literair genre: de vijftien toespraken in dit boek zijn onverbloemd kritisch en aangrijpend, soms grappig, en vaak stilistisch verfijnd. Ieder laatste woord volgt op een korte inleiding over de geschiedenis en maatschappelijke betekenis van de zaak, inclusief informatie over de veroordeling en het verdere lot van de veroordeelde.

De meeste internationale aandacht ging de laatste jaren, net als in het dissidententijdperk, uit naar de vervolging van kunstenaars met een kritische politieke agenda. Wij vertaalden toespraken uit de geruchtmakendste zaken: die van Pussy Riot en Pjotr Pavlenski.

In februari 2012 bracht protestkunstcollectief Pussy Riot een zogenoemd 'Punkgebed' ten gehore in de monumentale Christus Verlosserkathedraal in Moskou. Drie Pussy Riot-leden werden gearresteerd. Dit boek opent met hun laatste woorden. Nadja Tolokonnikova, Maria Aljochina en Jekaterina Samoetsevitj belichten in hun toespraken de nieuwe staatsideologie, overheids corruptie en misbruik van religie voor politieke doeleinden. Hun zaak is een van de vroegste in dit boek: de veroordelingen speelden nog voor het regime startte met breed opgezette repressies tegen gewone burgers.

Performancekunstenaar Pjotr Pavlenski verwierf internationale bekendheid met een actie gewijd aan Pussy Riots veroordeling: hij naaide zijn mond dicht als steunbetuiging. In 2015 kwam Pavlenski zelf voor het gerecht wegens een van de schokkendste optredens in de Russische kunstgeschiedenis. In de nacht van 9 november toog hij naar het hoofdkwartier van de Russische veiligheidsdienst in Moskou. Pavlenski overgoot de deuren van het gebouw met benzine en stak ze in brand. Hij werd onmiddellijk gearresteerd. Tijdens zijn voorarrest werd hij herhaaldelijk door bewakers in elkaar gesla-

gen. Gedurende het proces sprak Pavlenski noch tegen de rechter, noch tegen de openbaar aanklager. Hij weigerde ook een omvangrijk laatste woord te schrijven. Zijn enige woorden waren het verzoek de beschuldiging te veranderen van vandalisme (tot drie jaar gevangenschap) in terrorisme (tot tien jaar gevangenschap).

Pavlenski's zaak laat zien hoe kwetsbaar Russische veroordeelden zijn voor fysiek geweld door overheidsbeambten. Maar zijn verhaal toont ook hoe complex politiek omstreden rechtszaken kunnen zijn. In 2017 was Pavlenski het middelpunt van een aantal geruchtmakende incidenten. Hij werd verdacht van een zedenmisdrijf. Ook wilde hij een deel van het bedrag dat hij met de gerenommeerde Václav Havelprijs had gewonnen, doneren aan partizanen die terechtstaan voor moord op Russische politieagenten. Wie, kortom, de zaak-Pavlenski ziet als een gevecht van een onschuldige martelaar tegen een boze staat, stelt de dingen te simpel voor.

In dit boek klinken niet alleen de stemmen van veroordeelde Russische kunstenaars, maar ook van invloedrijke zakenmannen. Veel juridische deskundigen zijn ervan overtuigd dat het regime onder leiding van Vladimir Poetin fiscaal-economische kwesties misbruikt in de strijd tegen zijn belangrijkste politieke tegenstanders. We vertaalden de toespraken van zijn twee bekendste veroordeelde tegenstanders, Michail Chodorkovski en Aleksej Navalny.

In de jaren 2000 werden de oligarch en oliemagnaat Chodorkovski en zijn partner Platon Lebedev schuldig bevonden aan diefstal en belastingontduiking, in wat riekt naar de eerste showprocessen in de contemporaine Russische geschiedenis. In zijn laatste woord bespreekt Chodorkovski de teloorgang van Yukos, zijn oliebedrijf. 'Tegenover een onpartijdige rechtbank zou ik me niet hoeven verdedigen,' stelt hij. 'Deze

openbare stukken duiden op een stabiele, actieve onderneming gericht op productie, dienstverlening en winst, hetgeen niet strafbaar is maar juist toegejuicht wordt in alle landen met een markteconomie en ook in Rusland wordt aangemoedigd, althans officieel.’

Aleksej Navalny ontpopte zich in de nasleep van protesten tegen verkiezingsfraude in 2011 als een van de leiders van de Russische politieke oppositie en als presidentskandidaat voor de verkiezingen van 2018. Tussen 2013 en 2016 stond hij tot drie maal toe zelf terecht voor fraude. We vertaalden voor deze bundel zijn laatste woord in de zogenoemde Yves Rocher-zaak. Daarin richt Navalny zijn pijlen direct op de officier van justitie en de rechters, net als Sjaranski dat zo’n veertig jaar geleden deed: ‘Ik praat tegen jullie en jullie zitten naar het tafelblad te staren, aan één stuk door, allemaal. Jullie weten niks te zeggen.’ Het beeld van de tafelstaarder werd direct gemeengoed onder Russische jongeren en intellectuelen, ook al bestaat in diezelfde groepen scepsis over Navalny’s nationalistische sentimenten. Populair is ook zijn stelling in dezelfde toespraak dat in Rusland alles op leugens is gebouwd. Als alternatief vraagt Navalny zijn toehoorders (en zijn potentiële kiezers) om ‘naar waarheid te leven’, net zoals Tolokonnikova vier jaar eerder in haar toespraak ‘wezenlijke oprechtheid’ opvoerde als remedie tegen officiële ‘hypocrisie, huichelarij en schijnfatsoen’.

Ook Aleksandr Sokolov was met zijn journalistieke werk ‘op zoek naar de waarheid’. De Moskouse journalist werkte aan onderzoekspublicaties over sociale ongelijkheid en corruptie toen hij in juli 2015 werd gearresteerd. De aanleiding voor zijn arrestatie, zo stelde de rechter, was zijn lidmaatschap van een onlinelobbygroep. De leden van die groep zetten de activiteiten voort van een eerder activistisch initiatief van Sokolov en anderen. Dat initiatief was kleinschalig, de invloed beperkt

en Sokolovs rol beperkte zich tot enkele spaarzame journalistieke bijdragen. Maar de leden presenteerden de groepering in historisch niet al te frisse termen: de groepsnaam echode die van een terreurgroep die tsaar Alexander II om het leven bracht in 1880. De autoriteiten bestempelden die groep als extremistisch. Toen Sokolov en zijn medeoprichters een doorstart maakten, bracht dat etiket hen in de problemen. Volgens de (omstreden) nieuwste Russische antiterrorismewetgeving kan een retweet van 'extremistisch' gedachtegoed al aanleiding zijn voor een gevangenisstraf tot zeven jaar. In zijn laatste woord weerlegt Sokolov de beschuldigingen die tegen hem zijn uitgesproken en vraagt hij aandacht voor de thema's van zijn journalistieke onderzoek: ongelijkheid en fraude in Rusland.

Het land kent op dit moment ook politieke slachtoffers van de zich al drie jaar voortslepende Russisch-Oekraïense oorlog. In die periode zijn verschillende Oekraïners door de Russische autoriteiten ontvoerd om voorgeleid te worden in onwettige processen in Rusland. Beroemd is de zaak van Nadija Savtsjenko, de (door haar antisemitische uitspraken niet omstreden) Oekraïense pilote die zich vrijwillig aansloot bij een Oekraïens bataljon om jonge soldaten op te leiden. In juni 2014 werd zij krijgsgevangen gemaakt door Russen die op dat moment militair actief waren in Oekraïne. Kort daarop werd ze aangeklaagd voor de moord op twee Russische journalisten die tijdens haar gevangenschap gestorven waren. Savtsjenko is in haar toespraak helder over haar kijk op die veroordeling. Ze toont de rechter haar middelvinger, noemt Poetin een idioot en brengt de Oekraïense president Petro Porosjenko in een hachelijke positie door hem te herinneren aan zijn belofte aan Savtsjenko's moeder om haar vrij te laten.

Een andere Oekraïner, de filmregisseur Oleg Sentsov, werd